

Золотоніська «Просвіта»: діяльність одного року.

Зміна соціально-політичних орієнтирів у країні у 1917 р. позначилася і на організованому культурно-просвітницькому громадському рухові. Тема виникнення та функціонування регіональних громадських осередків на Полтавщині у період визвольних змагань 1917–1921 рр., і Золотоніщині зокрема, на сьогодні залишається ще малодослідженою. Між тим, без опрацювання регіонального матеріалу не можливо реконструювати об'єктивну історію статутних громадських об'єднань в Україні. Саме тому, мета даної публікації полягає у заповненні вільної ніші в українському історіографічному просторі щодо діяльності громадського об'єднання «Просвіта» в одному із повітових центрів Полтавської губернії – м. Золотоноша.

Серед досліджень, у яких міститься інформація не лише про факт існування золотоніської «Просвіти», а й про її діяльність відзначимо роботи І. Танчина [1], П. І. Губи [2] та наше історико-бібліографічне дослідження «Золотоніський книгодрук» [3].

Одним із наслідків лютневих подій 1917 р. стало поживлення політично-та культурно-національного руху у Золотоноші. За інформацією місцевих дослідників, у місті з 1906 р. існувала громадсько-політична організація «Громада», очолювана поетом, бандуристом, активним культурно-громадським діячем, учителем математики Золотоніської чоловічої гімназії Михайлом Олександровичем Злобинцевим (Злобинцем) [4, с. 113]. На жаль, ми володіємо досить обмеженою інформацією про функціонування даної організації, але на підставі тієї, що є, вважаємо за доцільне внести певні пояснення. Шановані золотоніські краєзнавці М. Ф. Пономаренко та В. Ф. Почепцов, стосовно існування «Громади» висловилися наступним чином: «Злобинець Михайло Олександрович. В 1906–17 – керівник повітової громади» [5, с. 272], «У Золотоноші була створена демократична громада з 15 чоловік, на чолі якої стояв М. О. Злобинець» [6]. Цими повідомленнями фактично і обмежуються

наші знання про діяльність т.зв. золотоніського громадського об'єднання «Громади». Зустрічається твердження, що М. О. Злобинців очолював нелегальну учнівську організацію чоловічої гімназії «Громада». На нашу думку, до появи нових джерел, стверджувати про існування у м. Золотоноша громадського об'єднання «Громада» в умовах 1906-1917 рр. не має підстав. По-друге, з 1904 по 1909 рр. М. Злобенців навчався у Київському університеті, тому у 1906 р. аж ніяк не міг очолювати громадське об'єднання. Припустимо, що, станом до 1917 р. мова може йти не про офіційну громадську організацію, а про наявність у Золотоноші нелегального осередку представників золотоніської інтелігенції, які мали проукраїнські настрої. З 1909 р., коли до Золотоноші повернувся М. Злобинців, він, цілком можливо, став одним із ідейних лідерів у цьому середовищі.

Інституційне оформлення «громадівців» ми фіксуємо уже станом на початок 1917 р. Принаймні, спираючись на збережені кілька агітлистівок до жителів Золотоноші та повіту, які підписані «Золотонішська Українська Громада» та тексту проекту «Статуту Золотоніської Української громади» вже як майбутньої проукраїнсько налаштованої громадсько-політичної організації, мета якої полягала у «чисто організаційному характері: з'єднати та зв'язати з Головною Українською Громадою дуже численні та поки що і дуже розрізнені частини як українського народу, так і свідомої української інтелігенції» [7]. Хочемо зауважити, що на одній із листівок, яка датована ймовірно березнем 1917 р., і закликала жителів міста записуватися солдатами до українських полків у Києві, зазначено: «Записуватись можна: г. Золотоноша. Писарь Ради Золотонішської Української Громади М. А. Злобінцев (Земська Управа, або Золотонішська хлоп'яча Гимназія)» [8]. Отже, станом на березень 1917 р. у м. Золотоноша активну діяльність дійсно проводило громадське об'єднання «Золотоніська українська громада», а Михайло Олександрович Злобенців виконував обов'язки не голови правління, а секретаря ради Товариства.

Нова позапартійна просвітницька організація «Просвіта» у м. Золотоноша постала у квітні 1917 р. завдяки зусиллям громадських діячів на чолі зі М. О.

Злобенцівим та А. М. Ливицьким (з 1926 р. – Президент УНР в екзилі). Її організаційне становлення відбулося внаслідок відходу частини членів із «Золотоніської Української громади». І. Танчич вбачає причинами відокремлення «просвітян» від «громадівців» «бажання не допустити підпорядкування загальнонаціональних інтересів вузькопартійним, зберегти єдність національного руху» [9, с. 572]. Надалі «Громада» продовжувала функціонувати вже як громадсько-політична організація. Зокрема є відомості, що «у травні 1917 р. з її ініціативи було утворено Золотоніську повітову раду, як крайовий орган Центральної Ради», до якого увійшли представники від «Громади», «Просвіти» та делегати від українських партій [10, с. 33, 115].

Раду правління Золотоніської «Просвіти» очолив М. Злобенців. Дієвим засобом інформування жителів міста та повіту про створення і напрями діяльності нового громадського об'єднання став україномовний часопис «Вільне слово», який видавався спільно із Золотоніським кооперативним товариством. З 1 липня 1917 р. газета виходила вже двічі на тиждень. Встановлено, що протягом 1917–1918 рр. вийшло понад 60 номерів, які редагував один з найактивніших членів «Просвіти» Валентин Ус. Принаймні матеріал за червень (26.06) та липень (13.07) 1918 р. частково введений в український історіографічний простір.

На жаль, на сьогодні, у книго- та архівосховищах не збереглося повного комплексу цієї газети. У 2009 р. Книжкова палата України навіть звернулася до громадян з проханням поповнити лакуни Державного архіву друку України періодичними виданнями 1917–1920 рр., у т. ч. і золотоніськими виданнями.

На сторінках «Вільного слова» з'являлися публікації, які у своїй більшості пропагували ідеї освіти серед населення України, розвиток національної школи та виховання, українізацію місцевої церкви на принципах автокефалії, призначення на посади єпископів лише українців за походженням, проведення літургій українською мовою тощо [14, с. 170]. Газета інформувала населення Золотоінського повіту про відкриття сільських «Просвіт» та бібліотек,

реорганізацію та відкриття нових українських шкіл/гімназій (с. Чорнобай, с. Велика Бурімка, с. Мойсенці).

Серед громадсько-політичних акцій, які вдалося провести «Просвіті» у 1917 р., відзначимо організацію масштабного, у рамках м. Золотоноші, 21 травня 1917 р., Дня українського національного фонду. Нагадаємо, що Національний фонд був створений з метою накопичення добровільних внесків для фінансування діяльності Центральної Ради. Про організацію «Просвітою» спільно з іншими патріотичними об'єднаннями міста Дня українського національного фонду свідчить повідомлення-звіт самого М. Злобенціва «Про день національно фонду 21 травня» [11]. З неї, зокрема ми дізнаємося про функціонування у Золотоноші у 1917 р. кількох українофільських організацій: «Просвіта», жіноче товариство «Праця», Осередок військового клубу імені Гетьмана П. Полуботка та Товариство артистів-аматорів. Так, у міському саду (парку) було організовано велике свято із продажем легкої їжі та напоїв. На святі публіку розважав оркестр духової музики Золотоніської чоловічої гімназії, силами членів Товариства артистів-аматорів показана вистава. Там же була розміщена ятку-кіоск, у якій продавали книги, брошури та листівки «Просвіти», а також 6 кухлів для збору грошей на підтримку Центральної Ради.

В результаті проведення свята, «Просвіта» отримала чистого прибутку 1434 р. 31 к. Ці гроші, хоча і збиралися для передачі їх до Києва, відповідним рішенням Ради Просвіти були залишені на місці, оскільки «Просвіті» дуже потрібні гроші». Як у такому випадку оцінити рішення Товариства? П. Гай-Нижник наступним чином підсумував результати проведення Дня національного фонду в Україні: «Загалом по Україні та поза її межами відгукнулися тисячі національно свідомих людей, але суми віддані ними у фонд керівного органу української революційної демократії були мізерними» [12].

19 червня 1917 р. Рада «Просвіти» ухвалила рішення про початок збору інформації про діючі у Золотоніському повіті сільські просвітницькі об'єднання та анонсувала підготовку до проведення низки публічних лекцій «про автономію України і інші справи, цікаві для нашого народу». Відповідно до

зібраної інформації, на початок вересня 1917 р. у Золотоніському повіті діяло 13 осередків «Просвіти» – у сс. Богушківій Слобідці, Білоусівці, Мойсенцях, Митьки, Демки, Пісчане, Великий Хутір, Коробівка та ін., членами яких були переважно вчителі та посланці сільської інтелігенції. Згодом представники усіх просвітянських організацій повіту об'єдналися у спілку «Просвіта», керівництво якою здійснювала рада спілки. До неї увійшли ідейні натхненники Золотоніської «Просвіти» М. Злобинців, Є. Воропай, К. Міщенко, О. Філь, Є. Падалка та інші громадські діячі Золотоніщини.

Відгукнулася «Просвіта» і на Зборівську битву Першої світової війни, яка сталася 1–2 липня (17–18 червня за ст. стилем) 1917 року під час так званого наступу Керенського. Зокрема, солдатів українських 6-го, 17-го та 41-го корпусів було відзначено наступними словами: «Ваша геройська смерть, ваше славне діло найкраще свідчать просто, хто такі українці, чого вони хочуть і на що вони здатні, коли знають, що за їх плечима доля та воля матері України! [13].

І все ж таки, основна мета Товариства полягала у поширенні знань серед народу через запровадження системи позашкільної та шкільної освіти, організацію публічних лекцій, друк і розповсюдження популярної літератури не лише у місті, а головним чином, у сільській місцевості. «Зараз нам теж без краю потрібно якнайшвидше та як найкраще просвітити наш темний рідний народ, зазнайомити його з тими питаннями, які хвилюють весь мир, в яких неодмінно повинен добре розбиратися кожен громадянин того народу, який не хоче знову попасти у неволю, знову стати чужим попихачем та приймаком у своїх рідній хаті» [15, с. 1], – так писали просвітяни, закликаючи до організації сільських просвітних організацій. Є данні, що одним із результатів освітньо-пропагандистської роботи Товариства, стала поява місцевих «Просвіт» у 24 селах Золотоніського повіту.

Щодо публічних лекцій, нам відомо принаймні про одну таку, яка була організована у приміщенні Золотоніської чоловічої гімназії, лектором виступив голова Товариства М. О. Злобенців. Символічно, що лекція на тему «Автономія

України» була прочитана 16 липня 1917 р., у день підписання II Універсалу УНР. Збори від лекції (квитки коштували 20 та 50 коп.) були спрямовані на фінансування роботи «Просвіти».

Серед напрямків діяльності золотоніських «просвітян» відзначаємо реалізацію амбітного видавничого проекту «Видання Золотоніського товариства «Просвіта». Український історик Я. Ісаєвич визначив спрямованість Золотоніської «Просвіти» як «національно-орієнтоване видавництво» в когорті інших міст, як то Кролевець, Більськ, Глухів, Черкаси, Сміла, Лубни та інші [16, с. 408].

Нами встановлено репертуар новоствореної видавничої серії, принаймні перші 6 книг. Це: «Статут Просвіти» (№1); «Вісті «Просвіти» (№2); М. Злобинців «Про землю» (№3); М. Злобинців «Автономія України» (№4), М. Злобинців «Найкращі здобутки великої Французької Революції» (№5), М. Домонтович «Українські революційні пісні 1905 р. і раніше» (№6). Варто відзначити україномовне видання «Вісті «Просвіти», який був презентований золотоніській публіці 21 травня 1917 р., у День національного фонду, на першій сторінці якого було сформульоване гасло організації – «Допомога просвіті рідного темного народу». У ньому було надруковано кілька матеріалів за авторства Михайла Олександровича: «Землякам малоросам од українців», «Короткий нарис українського руху в Золотоніському повіті», «Поклик («Гей, браття, до бою, до бою...»)), «Присвячується мартоплясам особливо українського походження («Хто дуже прагне боротьби...»)). Книга «Про землю» є вільним переказом, за словами М. Злобенціва «де-кількох думок та дослідів» видатного українського вченого-економіста, статистика та економікогеографа, професора К. Г. Воблого. Не виключено, що лекції приват-доцента кафедри політичної економії та статистики Київського університету Костянтина Григоровича, під час свого навчання міг слухати Михайло Олександрович. Від себе, М. Злобенців подає ретроспективу поглядів кількох політичних партій (соціал-революційної, соціал-демократичної, Української радикально-демократичної) на вирішення аграрного питання. «Щоб хоч трохи

допомогти людям і складаю сю невеличку книжечку, бо не раз бачив, що багато людей кричать за те, чого зовсім не знають і часто обіцяють людям те, чого і самі не мають, чого й достать часто не можна» [17, с. 1-2] – цим лейтмотивом видання можна по праву підписатися під усією друкованою продукцією Золотоніської «Просвіти». Зазначимо, що всі публікації Товариства були написані зрозумілою для пересічної людини українською мовою.

«Просвіта» мала свою книгарню на одній із центральних вулиць м. Золотоноша – вул. Кременчуцькій, у якій кожен охочий міг придбати весь асортимент книжкової продукції Товариства. 5 липня 1917 р. газета «Вільне слово» писала: «Спрос на книжки небувалий. Що виходе з друкарень, те зараз же розхватається, розкупується майже на місці, до сел же ледве-ледве та й то коли-не-коли дійде що небудь, а селам сі зрозумілі книжки найпотрібніші». Золотоніська «Просвіта» стимулювала сільські «Просвіти» організувати продаж літератури на місцях, надаючи видання на комісію зі знижкою 10%: «Сим ви допоможете поширенню книжок поміж селянами, сим ви самі трохи заробите, а головне дасте змогу Золотоношській Просвіті видати ще кілька книжок, потрібних для народа в сей урочистий час, коли сам народ повинен скувати свою долю, як не хоче зостатись у темряві та неволі. Подбайте ж про рідний народ, сільські Просвіти. Се ваш святий національний обов'язок!» [18].

Відомо, що серед членів «Просвіти» у місті були надруковані лише роботи М. Злобинціва. Наприклад: «Дрібнички (з натури або з людських переказів). – Золотоноша, 1917», «Арихметика: Для народних шкіл і нижчих класів середніх шкіл. Ч. 1. – Золотоноша, 1917», «Арихметика. Ч. II. – Золотоноша, 1918» тощо. Видання «Арифметики» було рекомендовано з'їздом учителів Золотоніського повіту і здійснено за активної підтримки Л. І. Болеславського. Підкреслимо, що Ієгуда (Лев) Ісакович Болеславський (1886–1974 рр.) був народжений у Золотоноші, навчався на філологічному факультеті Київського університету, по завершенні навчання повернувся до міста, де відкрив книжкову крамничку із бібліотекою. Після змушеної еміграції, він став засновником і власником першого книжкового магазину російської книги в державі Ізраїль [19, с. 147].

Історія Золотоніської «Просвіти» у 1917 р. є складовою масштабного просвітницького руху Наддніпрянщини, який мав місце у період національно-визвольних змагань. Підняття на поверхню призабутого пласту проявів громадської ініціативи у сфері створення статутних об'єднань на місцях, є посильним внеском у написання нової, об'єктивної історії міст та сіл України. Дослідження персональної участі громадян у громадських організаціях дозволяє вивести із історичного забуття покоління тих, чії особистісні переконання формувалися у період Російської революції 1905 р., активна діяльність відбувалася до 20-х рр. і змушене мовчання настало у 30-х рр. ХХ ст.

Стосовно подальшої діяльності Золотоніської «Просвіти», маємо лише припущення. Постійні зміни суспільно-політичних орієнтацій у місті протягом 1918 та 1919 рр. у місті, звичайно не сприяли налагодженню продуктивної роботи Товариства. Принаймні з другої половини 1918 р. не зафіксовано активних дій з боку «Просвіти». Подальша ситуація у місті виглядала наступним чином: у листопаді 1918 р. – відновлення влади УНР; у січні 1919 р. – друге встановлення радянської влади; у травні – вступ до Золотоноші загонів отамана Григор'єва; у серпні 1919 р. – вступ денікінських військ до міста; з грудня 1919 р. – остаточне встановлення радянської влади. Звичайно, що у таких умовах складно було проводити будь-яку просвітницьку роботу. Між тим, ми маємо мінімальний, але беззаперечний доказ того, що у 1919 р. Золотоніська «Просвіта» ще не була забута. Цей доказ невеличка книжечка того ж таки М. Злобенціва «Дід та Коза. Дитяча п'єса зо співами», на титульній сторінці якої було зазначено «Золотоноське Товариство «Просвіта» [20]. Ідейний натхненник об'єднання М. О. Злобенців, у подальшому був арештований улітку 1918 р., восени 1919 р., восени 1920 р., навесні 1928 р., навесні 1931 р., взимку 1933 р. У 1937 р., під час перебування у Соловецькому таборі, розстріляний. Реабілітований посмертно у 1989 р.

Джерела та література:

1. Танчин І. Переслідування “Просвіт” більшовиками в роки визвольних змагань (1917–1920) / І. Танчин // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К., 2010. – Вип. 19. – С. 572–576.
2. Губа П. І. Освітньо-культурне відродження України в період Центральної Ради (за газетними джерелами 1917–1918 рр.) / П. І. Губа // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2005. – Вип. ХІХ. – С. 169–173.
3. Золотоніський книгодрук (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Історико-бібліографічне дослідження / за ред. та упоряд. О. З. Силки. – Черкаси, 2012. – 232 с.
4. Голиш Г. М. Подорож Златокраєм. Нарис історії та сьогодення Золотоніського району / Г. М. Голиш, Л. Г. Голиш, М. Ф. Пономаренко. – Черкаси, 2008. – 572 с.
5. Пономаренко М. Ф. Злобинець Михайло Олександрович / М. Ф. Пономаренко // Українська літературна енциклопедія. – К., 1990. – Т. 2. – С. 272–273.
6. Сайт с. Доматново Золотоніського району Черкаської області. – <http://domantovo.at.ua/index/0-6>
7. Брати Українці вільні громадяне Російської Держави! – Золотоноша, 1917. – 1 л.; Статут Золотонішської Української Громади. – Золотоноша, 1917. – 2 с.; Брати Українці! – Золотоноша, 1918?. – 1 л. та інші.
8. Народе Український! – Золотоноша, 1917. – 1 л.
9. Танчин І. Зазначена праця.
10. Голиш Г. М. Зазначена праця.
11. Злобинців М. Правоздання. Про день національно фонду 21 травня / М. Злобинців // Вільне слово. – 1917. – № 4. – С. 3.
12. Гай-Нижник П. День Українського Національного фонду – перший революційний добровільний податок Центральної Ради // Пам’ять століть. – 2007. – №1. – С.107–115.

13. М. Д. Наше військо – Наша слава / М. Д. // Вільне слово. – Золотоноша, 1917. – № 5. – С. 2.
14. Губа П. І. Зазначена праця.
15. [Без назви] // Вільне слово. – 1917. – № 7. – С. 1-2.
16. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Я. Ісаєвич. – Л., 2002. – С. 408.
17. Злобенців М. Про землю / М. Злобенців. – Золотоноша, 1917. – 18 с.
18. [Без назви] // Вільне слово. – 1917. – № 7. – С. 1-2.
19. Шомракова И. А. Двадцатый век – две культуры, одна Россия / И. А. Шомракова. – С.Пб., 2006. – 351 с.
20. Дід та Коза. Дитяча п'еса зо співами. Записав і обробив М. Домонтович. – Золотоноша, 1919. – 16 с.